

Knyaz Xristos

Dostoyevskinin "İdiot" romanı haqqında

əvvəli ötən saylarımızda

Əgər Mışkinlə Roqojin səhnəyə çıxmasaydı, romanda cərəyan eləyən hadisələrin hansı istiqamətdə gedəcəyini təsəvvürə gətirmək çətin deyil. İlahi insanla fəvqəlinə zühuru (yeri gəlmişkən, onun əsərlərini tərsinə oxuyub tərsinə yozsa da, Nitsşe Dostoyevskidən çox təsirlənmişdi, yazıçının mənfi qəhrəmanlarını, nihilistləri, ehtiras qullarını, şöhrət, hakimiyyət düşkünlərini fəvqəlinə nümünə göstərdi) bu hadisələri məişət kontekstindən çıxarıb onlara metafizik, mistik don geyindirir.

İvolgin sıradan tez çıxır, çünki onun Nastasya Filippovnaya (ümumiyyətlə heç kimə) dəruni bağlılığı yoxdur, qadının əllərini qarsa-qarsa ocaqdan çıxarıb ona təhvil verdiyi yüz min manat (o dövrdə çox böyük məbləğ idi) Qanyanın bu həyatdan ala biləcəyi ən dadlı qənimətdir.

Mışkinlə Roqojinə gələndə, onlar Nastasyanı bölə bilmirlər. Birləşməyə, bir olmağa, qardaş olmağa nə qədər can atsalar da, qardaşlıqlar bu dünyaya birləşmək üçün yox, ayrılmaq üçün gəliblər. Bir-birinə üzlə astar qədər yaxın olsalar da, elə bir o qədər bir-birindən uzaqdırlar. Birinə qadının ruhu, o birinə əti-sümüyü gərəkdir. Ruh bədəndən ayrılanda onların da yolu biryolluq ayrılır - Roqojin onu torpağın təkində gözləyən əbədi sürgünlüyünə, Mışkin həyat adlı əbədi bayramın, ilahi harmoniyanın qoynuna dönür. Onun zaman-məkan duyğusu itir, şüuru yenidən sönür, çünki göylər səltənətində şüura, düşünməyə ehtiyac yoxdur.

Dəlicəsinə bağlandığı, kimsəylə bölüşmək istəmədiyi qadından Roqojinə heç nə qalmır. Mışkinə gəlicə, güman eləmək olar ki, Nastasya Filippovnanın öz qabını çatlatmış ruhu Alp dağlarının ucalığında, Tanrının camalı kimi gülümsəyən təbiətin beşiyində, lap elə həmin talesiz kəndli qızı Marinin qiyafəsində yenidən zühura gəlib onu muradına yetirəcək...

"İdiot" romanında avtobioqrafik məqamlar az deyil. Dostoyevski bəzi xatirələrini, təəssüratlarını knyaz Mışkinin dilindən danışır - burası çox normal, çox da təbiidir. Ancaq məsələn, katolisizmin əleyhinə knyaza nitq söyləyəndə müəllif ideal qəhrəmanını qaldırdığı ucalıqdan endirir. Bu məqamda publisist Dostoyevskinin nifrəti Mışkinin ilahi təbiətinə sıçrayır. Məgər Tanrının təcəllası, İsa Məsihin xələfi, dünya ədəbiyyatının Məcnun, Don Kixot, Mister Pikvik, Jan Valjan, Pyer Bezuxov kimi misilsiz obrazlarının qan qardaşı qılıncını sıyırıb məzhəb qovğasına girərmə? Girərsə, onu ideal insan saymaq olarmı?

Knyaz Mışkin öz alovlu nitqində katolik kilsəsini dünyəvi hakimiyyət sevdasına düşməkdə qınayır. Xub, məgər rus-pravoslav kilsəsi tarixi boyu çarizmin, imperializmin qılıncını suvarmayıbmi? Elə bu gün də Ukraynaya təcavüzü dəstəkləmirmi? Bunlar ki daldada yox, bütün dünyanın gözü qarşısında baş verib! Ta qədim Misirdən bəri məbədlər hər zaman gücün, hakimiyyətin, fironun ideoloji bazası, mənəvi cəbbəxanası, günah çamaşırxanası funksiyasını yerinə yetirib. Lev Tolstoy elə buna görə kilsədən soyumuşdu. Həmin Don Kixotu, həmin Jan Valjanı yaradan kişilər katolik deyildilərmə? Knyaz Mışkin kimi saf bir obrazın bu gün Kremlin faşizm, fundamentalizm yuvarlanmış ideoloqlarının ifasında səslənməyə layiq bir nitq söyləməsi şəxsən mənim könlümə heç yadır.

"Anna Karenina" romanının sonuncu bölümündə Aleksey Vronskini Balkan savaşına göndərən Tolstoyu türklərə qarşı savaşan slavyanların dərdinə biganə yanaşmaqda qınayan Dostoyevski ondan məhz buna bənzər bir mövqe ortaya qoymağı umurdu. Amma xoşbəxtlikdən Lev Nikolayeviç həmkarına əzab verən komplekslərə çox da yoluxmamışdı, insanları doğmalara-yadlara, möminlərə-kafirlərə ayıran siyasətin sənətinə, yazıçı vicdanına sira-yət eləməsinə yol verməmişdi. Üstəlik, böyük ustad qatqılardan xali sənətkar qələmiylə Vronskinin müharibəyə öldürməyə yox, ölməyə getdiyini, yəni bunun bir cihad aktı deyil, intihar aktı olduğunu oxucuya incəliklə sezdirə bilmişdi.

Sonda bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Dostoyevski eqoizmə qarşı altruizmi (Roqojinə qarşı Mışkini) qoymaqla bu təmayüllərdən birini şəhər, o birini xeyir kimi qələmə verir. Ancaq mən bu təsbitə də şübhəylə yanaşıram. Sadizmin alternativini mazoxizm olmadığı kimi, eqoizmin də alternativini altruizm ola bilməz. Bunlar bir medalın iki üzünü, bir instinktin iki başını, bir fizioloji-psixoloji fenomenin iki qütbüdür. Gerçək sevgi nədirsə, bu iki qütbün arasında yer alır, oradan pərvazlanır.

Sevgisiz mərhəmət - mərhəmət deyil, zəiflik, acizlik, mazoxizmdir. İnsanı içindən yeyib dağıdan, didib çürüdən günah duyğusuyla yaşamaq Tanrının yox, İblisin səcdəsinə durmaqdır. Günah yükü altında əzilən Raskolnikovun tövbəsini gerçək qurtuluş, mənəvi akt saymaq olmaz; sadəcə qəddarlıq fəsadını verib, zalımlığın yerini məzmluluq, yaşamaq ehtirasının yerini ölüm qorxusu, sadizmin yerini mazoxizm tutub, insan bir qütbədən başqasına yuvarlanıb.

Həyata ayıq gözlə baxsaq, nə Nastasya Filippovna, nə də Aqlaya Yepançina kimi qadın knyaz Mışkin sayağı tipə ömründə aşıq olmazdı. Roqojinə bənzər sapıq, başsız, yaramaz bir tipə vurulardılar, ancaq ona yox.

Ümumiyyətlə, İsa peyğəmbər kimi cəsarətli, qorxmaz, qəhrəman bir obrazın (bunu özgə bir qaynağa yox, İncilə istinadla deyirəm) istər bədii əsərlərdə, istər kinoda, istərsə də kilsə rəsmlərində miskin, aciz, suçlu bir görkəmdə, döyülmüş, söyülmüş, əzilmiş bir vəziyyətdə təsvir olunması məni həmişə məyus eləyir. İsa Məsih Tanrı adından danışan, dünyaya yiyə çıxan, bəşəriyyətin az qala yarısını arxasınca aparacaq cəngavər şəxsiyyətdir. Onun obrazı özünə layiq şəkildə yenidən işlənməlidir - dörd İncilin dördü də bundan ötrü yetərlincə ipucu verir. Fədakarlığı mazoxizmlə, dünyaya sahiblənmək kimi qüdrətli, müqəddəs bir duyğunu sadizmlə əsla qarışdırmaq olmaz!

F. Uğurlu